

ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА ДАРСДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН МЕТОДЛАР

Нурметова Н.И

Ертилесов Т.Р

Хоразм вилояти Урганч тумани 17 сонли умумий ўрта таълим мактаби инглиз тили ўқитувчилари

Аннотация: "Метод" тушунчасига доир таълимшунослик ўқитишни умумий назарияси сифатида ушбу атама кенг қўлланиладиган фандир. Дидактлар "Метод" атамасини билиш, малака, кўникмани эгаллаш, ўқитувчилар дунёқарашини шакллантириш ва билиш имкониятларини яратиш йўлидаги муаллим ва ўқитувчининг иш усули маъносида изохлайдилар. Фан асосларини ўргатадиган, ўқув предметлари учун мўлжалланган таълимнинг умумий методлари ишлаб чиқилган. Ўқув предметининг хусусиятлари ҳисобга олиниб, методикада хориж тили ўқитиш методлари яратилган. Хориж тили ўқитишда методларни тадбиқ этиш узоқ даврлардан бошланган.

Калит сўзлар: *Метод, предмет, имконият, дунёқараш, ўқитиш.*

АСОСИЙ ҚИСМ

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида "Ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий, маданий-тарихий анъаналари, урф-одатлар ҳамда умумбашарий қадриятларига асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалар ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилади. Шахсни тарбиялаш ва уни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлиги таъминланади", - дея таъкидланган. Таълим-тарбия жараёнини тўғри ташкил қилиш ва миллий ҳамда жаҳон олимларининг педагогик соҳада қўлга киритаётган, натижавийликка кафолат бера олувчи сара технологияларини амалиётга жорий қилиш ҳар бир педагог олдида турган асосий вазифалардан саналади. Мавжуд техноляларни амалиётга жорий қилишда хорижий тилларни ўқитишда биров қийинчиликлар ва тўсиқлар юзага келади. Мавжуд зўриқишлар АКТ ва ўқитишнинг илғор технологиялари воситасида бартараф қилиниши мумкин.

Дарсларга таълимий ўйинларни олиб қирар эканмиз, таълим олувчиларнинг ўйинларни бажариш асносида ўзаро мулоқатга киришувчанлик, жамоавий характер, идрок қилиш, танқидий баҳолаш, тиришқоқлик, жамоанинг баҳоси ва эътирофи сингари ҳолатларининг юзаги чиқишининг гувоҳи бўламиз. Бундан ташқари баъзи ўқувчиларнинг яширин жиҳатлари ва қирралари, индивидуал хусусиятлари намоён бўлишига имконият яратилади.

Якка ҳолатлардаги муваффақиятсизликка қараганда жамоанинг ютқизиши осонроқ ҳазм қилинади ва янги зафарни қўлга киритишга ундайди.

Ўз ютуғини жамоа ютуғи сифатида (ёки аксинча) ҳис қила билишни рағбатлантиради.

Ўйинлар воситасида синфда соғлом рақобатни шакллантира олишда ўқитувчининг маҳорати муҳим ўрин эгаллайди. Ҳаракатли ўйинларга нисбатан қарайдиган бўлсак, таълимий ўйинлар ўқувчиларнинг идрок, ақл-заковат, ҳозиржавоблик ва мантиқий тафаккур қилиш қобилиятларни ривожлантиради. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда ўқувчиларнинг луғат бойлигини ошириш ва мавжуд ёд олинган сўзларнинг имлоси ва талаффузини тўғри ва тез илғаб олиш мақсадида “Давом эттиринг” ўйинини ташкил қилиш бўйича мисоллар келтириб ўтамиз. Гуруҳ аъзолари доира шаклида туриб олишади ва тез -тез бир-бирларига бирорта предмет (гул, олма, копток, қалам ва ҳ.к.) ни узатишлари лозимдир. Узатишда бир мавзу йўналиши танланиши ёки ўқувчиларнинг ёши ҳамда имкониятларини ҳисобга олган ҳолда умумий тарзда ташкил қилиниши ҳам мумкин. Шартни тўғри ва аниқ бажарган ўқувчилар гуруҳи ғолиб чиққан саналади ва ўқитувчи томонидан рағбатлантирилади.

Биринчи гуруҳ: **rabbit - tea - apple - elephant - tomato - orange - egg -giraffe...**

Иккинчи гуруҳ: **pen - nose - ear - room - math - hand - drump - pinguen- night - tiger...**

Сўзлар занжирини охириги иштирокчи тўхталиб қолгунга қадар давом эттириш мумкин.

Қуйида тавсия қилинаётган “Кластер” методи воситасида ўқувчиларимизнинг шахс, нарса ва воқеаларга нисбатан муайян сифатларни бера олиш қобилиятини оширишимиз мумкин. Айниқса, ўтилган мавзулар доирасида қисқа вақт, аниқ тасаввур, тасвирлар, қисқартмалар, боғлиқликни аниқлашда шахсий нуқтаи назарга таяниш имкони ўқувчиларнинг фикрлаш қобилиятини янада оширади. Мазкур технология якка тартибда, жуфтликда ёки кичик гуруҳларда бажарилиши мумкин. Қўлланилиш имконияти жиҳатидан метод барча ўқув фанларида ва мавзуларда дарснинг ўтилган мавзуни такрорлаш, янги мавзу баёни ёки янги мавзуни мустаҳкамлаш босқичларида қўлланилиши мумкин. Ўқувчиларнинг отларнинг бирлик ва кўплик шаклларда ифодаланиши мавзусидаги билимларини мустаҳкамлаш мақсадида қуйида тавсия қилинаётган жадвал асосидаги топшириқдан фойдаланамиз.

Match these plural nouns!

(Ушбу отларнинг кўплик шакллари топинг)

Mouse	Mice
Boy	boys
Hen	hens
Tooth	teeth
Cake	cakes
wolf	wolves
ox	oxen

fish	fish
Book	books
Child	children
man	men

Тарихан методлар тўрт гуруҳга бирлаштирилиб, уларнинг номларига "таржима", "тўғри (ёки таржимасиз)", "қиёсий (ёки онгли-қиёсий)", "аралаш" сўзларини аниқловчи сифатида кушиб айтилади. Шундай қилиб, хорижий ўқитишнинг бир неча асрлик тарихидаги барча методлар тўрт тоифага тўпланган. Уларнинг ҳар бирини қисқача таҳлил қилиш талаб этилади, чунки биринчи методикада уларнинг айрим хусусиятлари муайян шаклда қўлланилмоқда.

ТАРЖИМА МЕТОДИ.

Ушбу методнинг номи одатда "таржима методлари" атамаси билан кўпликда ишлатилади. Шунга кўра маънони билиб олиш қийин эмас; хорижий тил материали она тилига таржима қилинади. Овропада, аввал юнон тили, кейинчалик лотин тили ўргатилганда таржима тушуниш усули қилиб олинган. XVIII асрнинг иккинчи ярмида ва XIX аср давомида француз тили, XX асрда эса инглиз тили ва нихоят немис тили таржима орқали ўрганиб олинди. Мусулмон дунёсида эса асосан араб тили, қисман форс тили хориж тиллар сифатида ўрганиб келинди. Ўлик ва жонли тилларни таржима методи билан ўргатилиб, бу жараён маниқий тафаккурни ривожлантириш омили хисоблаб келинди. Араб тили эса ислом дини асарларини ўргатиш воситаси бўлиб, уни кўпчилик ўқитувчилар қуруқ ёдлаш орқали ўрганишар эди. Олий, диний ўқув юртларида араб, форс, туркий тиллар атрофлича ўрганилган. Таржима методлари орасида энг кўп тарқалганлари "грамматика - таржима методи" ва "матн - таржима методи" номлари билан машхур бўлган. Биринчисининг намоёндалари сўз ва гап таржимасини грамматика қоидаларини ўргатиш учун тадбиқ этганлар, иккинчисининг тарафдорлари эса матнни ўқиш ва унинг мазмунини тушунишда таржимадан фойдаланишни мақсад қилиб қўйган. Ҳар иккала таржима методини қўллашдан фақат таълимий мақсад кўзланган. Хорижий рецептив тарзда ўрганилган. Ўз даврининг тилшунослик ва рухшунослик маълумотларига асосланиб, хорижий ўқитиш методлари ишлаб чиқилган. Айрим муаллимлар хозиргача таржима методлари усулларида ноўрин фойдаланилмоқда. Масалан: матнни оғзаки таржима қилиш ғайри методик усулдир. Матннинг айрим жумлалари ёки бир-икки бўлагини муайян мақсадда таржима қилиш ман этилмайди. Луғатдан фойдаланиб, янги сўзларнинг маъноларини очиш мақсадида таржима қилишга мўлжалланган кичик матнлар берилиши мумкин. Бу ерда матнни таржима қилишдан кўзланадиган муддао луғатдан фойдаланишни ўргатиш.

ТЎҒРИ МЕТОД. Метод номининг келиб чиқишига асосий сабаб шуки, тўғри ме-

тогда ўқитиш чоғида она тилини четлаб ўтиб, хорижий тилни сўзи билан предмет орасида бевосита ассоциация, яъни фикран боғланиш ўрнатишга ўриниб кўрилган. Хорижий тил грамматикасини ўргатишда ҳам худди шундай методик йўл тутилган: грамматик маъно билан шакл ўртасида бевосита боғланиш хосил қилмоқчи бўлишган.

Тўғри методнинг дунёга келиш сабабини хориж тилларни амалий ўрганиш мақсадидан қидириш жоиздир. Ўтган асрнинг охирларига келиб, Ғарбий Оврупа мамлакатлари ва Америка Қўшма Штатларида хорижий тил ўқитишни ислох қилиш натижасида ушбу метод кашф этилган. Кейинчалик бу метод Осиё, Африка ва бошқа қитъаларга ҳам тарқалган.

Она тили иштирокисиз хориж тилини ўргатишга интилишларни тўғри метод, индуктив метод, табиий метод каби атамалар билан юритила бошланган. Ушбу методлардан кўзланадиган асосий мақсад хорижий тилни амалий жихатдан ўргатишдир. Она тилини ўрганиш шарт-шароитлари бу методда ўзгаришсиз қабул қилинаверган.

Тўғри методнинг замонавий кўринишларидан икkitаси - аудиолингвал ва аудиовизуал методлари кўп тарқалган. Аудиолингвал методнинг асосчилари (машхур Америка методистлари Чариз Карпентер Фриз ва Роберт Ладо) фикрларига биноан хорижий амалий ва таълимий мақсадда ўрганилади. Тил материалларидан хорижий жумлалари (нутқ намуналари)ни танлаш ва ўргатишга муҳим ўрин берилади. Нутқ фаолияти турларини ўрганиш тартиби қуйидагича кечади: тинглаб тушуниш - гапириш - ўқиш - ёзув. Оғзаки нутқ хорижийда алоқа воситаси сифатида, ёзма нутқ эса оғзаки нутқ материали асосида ўргатилади.

Муаллимлар аудиолингвал методнинг бир қанча ижобий хоссаларини мактаб тажрибасидан билладилар. Чунончи, нутқ намуналарининг тил ўргатиш бирлиги даражасига қўлланилиши, оғзаки нутқнинг илгарилаши, оғзаки нутқнинг материалида ўқиш ва ёзувнинг ўргатилиши V - VII синфларда тегишли ўзгаришлар билан қабул қилинган.

Аудиолингвал методнинг айрим қонуниятлари бизнинг шароитга тўғри келмаслиги мактаб дарсликларига хисобга олинган. Масалан: нутқ намуналари онг иштирокисиз ва ҳеч қандай қоидалар берилмасдан ўргатилиши ундаги ғайри илмий кўрсатмалардир. Актив ва пассив тил материалини фарқлаган холда уларнинг ўзлаштирилишига бефарқ қарашади. Бу ҳам нотўғри методик йўл-йўриқдир.

Аудиолингвал методдан қатор жихатлари билан фарқ қиладиган аудиовизуал метод намоёндалари (П.Губерина, П.Риван) методик кўрсатмаларига биноан лексик материални танлашга алоҳида эътибор берилган. Ҳаётий мавзуларда эркин фикр юритиш учун 1500 сўз танланган, турли техникавий воситаларга таълим жараёнида катта ўрин берилади. Иккала методнинг умумийлигидан ташқари тафовутлари ҳам бор. Масалан,

аудиовизуал методда оғзаки нутқ, ёзув ва охирги навбатда ўқиш ўргатилади. Ўқиш ёзувдан кейин ўргатилади. Бизнинг мактабларда ушбу методларидан ижобий фойдаланилади. Ўрта мактабда биринчи йиллари хориж тили ўқитишда ёзув ўқишдан олдин, кейинчалик эса ўқиш ёзувдан олдин ва юқори синфларда ўқиш барча нутқ фаолияти турларидан олдин ўргатилади. Тўғри методларнинг репродуктив ва рецептив тарзда хорижий ўргатиш методлари ҳам методика тарихида сезиларли из қолдирган.

АРАЛАШ МЕТОД. Ушбу метод икки катта методик йўналишларнинг илмий-амалий томонларини ўзига сингдириб олган. Аралаш методлар XIX аср охири XX аср бошларида таржима ва тўғри методлар қоришмаси сифатида вужудга келди. Аралаш метод ҳақида унинг намоёндалари Даниялик рухшунос К.Флагстад, немис тилшуноси Э.Отто, немис методисти Ф.Аронштеан, немис тилшуноси Г.Паул кабиларнинг илмий ишларидан маълумотлар олиш мумкин. Аралаш методнинг яна бир бошқача кўриниши тўғри метод ва қиёсий метод принципларининг қоришмаси сифатида вужудга келди. Ушбу замонавий аралаш методнинг намоёндалари методистлар Америкалик П. Хенболд, Белгиялик Ф. Клосса, Германиялик А. Болен ва рус хорижий ўқитиш рухшуноси Б.В. Белиев тадқиқотларидан маълум ва машхурдир.

ҚИЁСИЙ МЕТОД. Унинг тўлик номи "Онгли қиёсий метод" дейилади. Бу методнинг асосчиси А.В.Шерба бўлиб методни ҳозирги давр хорижий ўқитиш жараёнига мослаштирган. Метод асосчиси ишини самарали давом эттирган педагогика фанлари академияси мухбир аъзоси, профессор И.В.Рахмонов бўлган. Ушбу методни қиёслаш, она тилига суяниб иш кўриш нутқ фаолиятларини бир йўла ўргатиш сингари хусусий принциплари 40-50 йилларда шаклланади ва кенг кўламда амалий қўлланади. Хорижий тил ўқитишнинг амалий, таълимий ва тарбиявий мақсадлари илмий асослаб берилган бу методнинг биринчи кўриниши эди.

60-йиллардан ҳозиргача бўлган вақт ичида онгли-қиёсий метод замонавийлаштирилди. Жумладан, қиёслаш ўқувчиларнинг дарс пайтидаги юмуш тарзида эмас, балки машқлар системасини тузишда методист ва муаллим ваколатига кирадиган ишдир. Онгли-қиёсий методнинг биринчи кўринишида қоида асосида машқ бажарилади. Замонавий кўринишида, машқ жараёнида амалий руҳдаги қоида умумлаштирилади. Ўқувчи қиёслаш, қоидани ёдлаш ва айтиб бериш, назарий билимлар йиғиш билан махсус шуғулланмайди.

Метод атамасини ифодалашнинг яна бир тури хорижий ўқитиш жараёнида амалий фойдаланиладиган методлардир. Улар учта:

- 1) танишиш,
- 2) машққилиш,
- 3) кўллаш.

Ушбу уч атамани методик тадқиқотларда тури номлар билан юритиб

келинди. Кўпчилик тан олган ва ўқитишда бевосита мушоҳада қилиш мумкин бўлган мазкур методлар ўқувчи нуқтаи назаридан номланган. Ўқувчининг хориж тили ўрганишдаги вазифаси ўқув материали билан танишиш, кўникма ва малака хосил қилиш мақсадида машқ қилиш ҳамда ўз фикрини баён этиш чоғида, яъни нутқий мулоқотда тилдан фойдаланишдан иборат. Ҳар бир методнинг ўзига хос хусусиятлари бор.

Танишиш ўқув материални ўрганишдаги биринчи қоидадир. Тил бирлигини ўрганишга киришар экан, ўқувчи унинг шаклини (товуш томонини оғзаки нутқда аниқ равшан эшитиш ёки график тили сонини ёзма матндан кўриб уқий олиш), маънони (предмет, ходиса, ҳаракат билан фикран боғлаш) ва қўлланилиши (бошқа бирликлар билан қўшилиши, қандай ҳолатда ишлатилиши) билан танишади. Шакл, маъно ва қўлланиш ҳар бир лексик ёки грамматик бирликда ўрганиладиган уч томондир. Улар билан танишиш ўқув бирлигини ўзлаштиришнинг бошланиши демакдир.

Ушбу бирлик хотирада сақланишнинг асосий шартларидан бири уни эшитиш ва кўриш сезгилари ёрдамида идрок қилишдир. Шу пайтда тил бирлиги машқ қилиш босқичидан ўтади.

Машқ қилиш йўли билан ўрганилаётган тил ходисалари мустаҳкамланади, уларга оид динамик стереотип шаклланади. Ушбу динамик стереотип нутқ жараёнида операция мақомида ишга тушади. Машқ қилишда машқлар миқдори ва сифатига, яъни нечта ва қандай машқ бажариш масаласига алоҳида эътибор берилади.

Машқ қилиш чоғида ўқувчи ўзлаштираётган кўникма муаллим назорати остида бўлади. Назорат қилишнинг энг тежалиш усули тест ўтказишдир.

Қўллаш даврида ахборот алмашиш (яъни малака хосил қилиш) машқлари бажарилади. Ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма фикр алмашишлари жараёнида қўллаш методи қўл келади. Олдин ўрганилган материал энди ахборот етказишлар олиш мақсадига бўйсундирилади.

Методлар фаолият кўрсаткичи, ўз навбатида методик ҳаракатлар орқали амалиётда ишлатилади. Масалан: лексиканинг маъносини таржимасиз очиш усули, матндан ахборот олиш усули, грамматик бирликни лексик ўргатиш усули, талаффузни тақлид йўли билан ўргатиш ва хоказо. Аниқ усуллар мажмуаси жараён методини ташкил этади. Методик усул ўқув материални ўргатиш - ўрганишда яққол кўриниб турадиган ҳаракатни билдиради.

Методик адабиётларда методларни "намойиш этиш, тушунтириш ва машқ" номлари билан бериш ёки методлар миқдорини еттигача холлари учрайди. Қандай номлар ёки улар нечта бўлишидан қатъий назар методлар таништириш, кўникма хосил қилиш ва малака беришга йўналтирилган.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ingliz tili grammatikasi (M.Gapporov, R.Qosimova)
2. Fotima Boysariyeva: Ingliz tili grammatikasidan 500+ mashq
3. Абдалина У.А "Ingliz tili darsligi". Toshkent-2000.
4. Бонк Н.А. Ingliz tili darsligi. Bishkek-1997.
5. Саттаров Т.К. Talabalar uchun ingliz tili (1-qism).
6. John and Liz Soars "Headway" Oxford University Press-1999.
7. Obilova D. English reader. Toshkent-1998.
8. Болибекова М.М. Инглиз тилида психологидан кичик матнлар тўплами. ЎзМУ-2002.
9. Колодяжная Л. This is English. Москва-2000.
10. R. Murphy English grammar in use. Cambridge University Press-1985.
11. Болибекова М.М. Инглиз тилида оғзаки мавзулар тўплами. ЎзМУ-2003.
12. Lutfullayeva M. English in topics. T-2002